

7. Жвава О. А. Лексика родильного обряду у говірках наддністрянсько-подільського суміжжя // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Філологічні науки. Вип. 16. – Т. 1. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. – 508 с.
8. Казимир Е. П. Из свадебных, родинных и похоронных обычаев Подольской губернии // Этнографическое обозрение. – 1907. – № 1–2. – С. 210.
9. Коваленко Н. Д. Фраземіка родильних обрядів у говірках волинсько-подільського суміжжя // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць / Відп. ред. М.Я. Плющ. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – Вип. 3, кн. 2. – С. 183-191.
10. Леснова В. В. Номінація рис людини в українських східнослов'янських говірках: Монографія. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 193 с.
11. Хомчак Л. М. Проблеми дослідження родинно-обрядової лексики в надсянських говірках // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць / Відп. ред. М.Я. Плющ. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – Вип. 3, кн. 2. – С. 145-152.
12. Ящуржинский Хр. Поверья и обрядности родин и крестин // Киевская старина. – 1893. – № 7–9. – С. 73-83.

The article presents the lexical and semantic analysis of women's names in maternity ritual in the dialects of Eastern Podillya, the main principles of motivation and kinds of women's names are describes.

Key words: nomination, dialects of Eastern Podillya, maternity ritual, differentiating peculiarity.

Панченко Ю.В.

ЗБАГАЧЕННЯ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ У 20-30-І РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена аналізу джерел розширення і збагачення лексичного складу української літературної мови у 20-30-і рр. ХХ століття. Виявлено основні тенденції і шляхи поповнення мови, простежено вплив процесу словникових змін на мовотворчість письменників означеного періоду.

Ключові слова: лексичний склад мови, термінологічна лексика, іншомовні слова, розмовна лексика.

Всебічний аналіз функціонування лексики літературної мови конкретного історичного періоду неможливий без дослідження таких чинників, як суспільно-історичні зміни та певна внутрішня схема розвитку мови.

Реформа 20-30-х рр. в Україні була спрямована на відродження і розвиток національної культури. Політика коренізації (українізації) мала величезний вплив не лише на фактичний стан речей, але й на свідомість людей: змінилося

ставлення народу до себе як до нації. Усвідомлення власної значущості вело до розуміння ваги ролі національної мови в процесі відродження культури.

Культура, а отже, і мова почали розвиватися у двох основних напрямках. Відродження «знизу» зумовило посилення інтересу до фольклору і народних традицій. У той же час взаємодія з європейськими мовами – спочатку через російську, а потім безпосередньо інтернаціоналізація, – спричинили поповнення лексичного складу української мови великою кількістю іншомовних слів.

Народну мову як одне з джерел збагачення унормованої літературної розглядали у своїх працях такі вчені, як О. Синявський, М. Сулима, О. Курило, І. Огієнко, А. Кримський, Є. Тимченко, М. Гладкий. Дослідженнями впливу європейських мов на українську займалися Ю. Шевельов, М. Веденов, Ю. Коряков, А. Багдасаров та ін.

За короткий період українська мова зазнала значних змін і почала функціонувати не лише як мова повсякденного спілкування. Вона стала мовою діловодства, науки і мистецтва, різноманітних виробничих галузей. З огляду на довгу ізоляцію від багатьох сфер життя в її лексичному арсеналі існували значні прогалини, які потребували заповнення. Така ситуація значною мірою зумовила процес поповнення словникового складу мови шляхом запозичення іншомовних слів, появи власних новотворів, вживання історизмів та розмовної лексики.

У цей час пласт термінологічної лексики поповнювався дуже активно. Нові терміни утворювалися або шляхом переходу слів з інших мов, або формуючись на рідному національномовному ґрунті. Слід зазначити, що багато слів творилося саме на власному мовному матеріалі. На цю особливість звертає увагу І. Огієнко, вказуючи, що українська мова є гнучкою і здатною до самозбагачення [3, 388].

Усі процеси, які відбуваються в мові, знаходять відображення в літературних творах відповідної доби. Збагачення словникового складу мови зумовлює появу нових лексичних одиниць у поезії і прозі. Така ж ситуація склалася і в 20-30-і роки ХХ століття. Аналізуючи мовотворчість письменників, можна зафіксувати велику кількість термінів із різних галузей наук і виробництва, слів іншомовного походження, новоутворених слів. Причому, у лексичній системі не лише збільшилася фактична кількість запозичених слів і новотворів, але й відомі раніше слова почали використовуватися активніше.

Так, багато термінів зустрічається у творах Миколи Хвильового. Значна частина з них – це слова, які позначають суспільно-історичні явища (*революція, метрополія, лібералізм, комунізм*). Використовує автор мистецтвознавчі терміни (*натуралізм, реалізм, романтизм, белетристика, елегія, просвітництво*), а також вузькоспеціалізовані – наприклад, з галузі фінансової діяльності (*емісія, девальвація*).

У 20-30-х роках в українській літературі розвивається інтелектуальний роман. У творах цього жанру активно використовується термінологічна лексика. У великій прозі Валер'яна Підмогильного, зокрема, творах «Місто» і «Невеличка драма», вона репрезентована дуже широко. У «Невеличкій драмі» багато прикладів з біологічної термінології (*лізин, білок, каталізатор, теорія, протеїн, клітина, антипепсин, рефлексологія*), є терміни з психології (*психологізм,*

фрейдизм, аналіз, депресія) та інших галузей (*градація, манган, енергія, раціоналізм*).

У поетичних творах така лексика теж знаходить застосування. Для прикладу, у поезіях Миколи Бажана функціонують численні науково-технічні терміни (*дамба, електростанція, трансформатор, турбіна, центрифуга, буфер*). Микола Зеров часто використовує мистецтвознавчу термінологію (*елегія, алегорія, бароковий, сонет, канцона, ода, рапсодія*). Олекса Влизько також залучає різноманітну термінологічну лексику (*термометр, ренесанс, аркада, естакада, бакборт*).

Оскільки нових термінів з'явилося дуже багато, виникла потреба у систематизації та структуруванні української термінологічної лексики. З 1918 року при Київському науковому товаристві функціонувала Термінологічна комісія, яка займалася питаннями дослідження української мови. У 1919 році Академія наук України з метою унормування правопису створила Правописно-термінологічну комісію. 30 травня 1921 року Київське наукове товариство і Академія наук об'єдналися, таким чином, і термінологічні комісії почали діяти як єдиний орган – Інститут української наукової мови, який продовжував роботу над тими питаннями, що були до цього у компетенції комісій.

Усіляко утверджуючи статус мови як мови державного користування, заохочувалося видавництво лексикографічних праць. З'явилося багато термінологічних словників, зокрема з адміністративної і правничої термінології, з різноманітних науково-технічних галузей. Заслужують на увагу такі тогочасні праці, як «Московсько-український правничий словничок» В. Леонтовича та О. Єфимова, «Російсько-український словник правничої мови» за ред. А. Кримського, «Російсько-український словник військової термінології» С. та О. Якубських, «Російсько-українська фразеологія ділової мови» В. Підмогильного та Є. Плужника та багато інших.

У процесі надання визначення того чи іншого явища або об'єкта дослідники часто намагалися слова іншомовного походження пояснювати за допомогою україномовного матеріалу. До словників залучались слова, які відповідали специфіці української мови. Наприклад, вважалося доцільнішим уживати *науковець* замість *учений*, *осередок* замість *центр* тощо [9, 523]. Іншомовних слів, важких для сприйняття і вживання, намагалися уникати, хоча в деяких стильових різновидах (художньому, публіцистичному) вони були частовживаними (*еквівалент – відповідник, консенсус – згода, абсурд – безглуздя*).

Нерідко створювалися й нові лексеми, зокрема, у випадках, коли було складно підібрати відповідники серед уже існуючих слів. Найчастіше це стосувалося назв тих реалій, які тільки нещодавно увійшли в побут або стали загальновідомими (*завод – дільня, екскаватор – копалка*). Багато таких новотворів увійшли до словникового складу мови та функціонують і нині, проте частина лексем не прижилася. Так сталося із штучно створеними словами *утинок (сегмент), кінарня (кінофабрика), тютюнарня (тютюнова фабрика)*. Це стосується і деяких термінів такого типу (*утивність (жорсткість)*), які до

сьогодні присутні у словниках, але дослідники, такі як С. Ярема, радять відмовлятися від їх вживання [10, 25].

Характерним явищем для мовної ситуації 20-30-х рр. також було була спроба вилучення з лексичного складу «русизмів». Слід зазначити, що нерідко траплялося не зовсім виправдане вилучення слів українського походження, тільки співзвучних із російськими відповідниками. Наприклад, у словниках як нормативна форма вказувалося тільки слово *пожежа* (не *пожар*), *коцюба* (не *кочерга*), хоча всі ці варіанти є нормативними.

У мові і, відповідно, у літературних творах з'явилася низка слів на позначення різноманітних явищ і понять радянської дійсності. На це звертає увагу В. Русанівський [5, 302]. Зокрема, численними є приклади з творів Миколи Хвильового (*кооперація, комнезам, партквиток, комосередок, марксистський*), Григорія Косинки (*комісар, комнезамщик, комуна, розкуркулювання*), Миколи Куліша (*українізація, комсомолец*). Деякі слова, запозичені з російської мови, вживалися з певними фонетичними змінами. Так, Микола Хвильовий вживає *ком'ячейка, председатель, промпункт, казенний, прольотка*.

20-30-ті рр. знаменуються ще однією подією, яка мала величезний вплив на становлення мови. Йдеться про створення нового українського правопису. На основі виділення певних характерних ознак і особливостей склалися класифікації, які упорядковувалися у системи. Перша редакція правопису була створена у 1918-1921 рр., яка через те, що укладалася в досить короткий термін, потребувала доопрацювання. Детальнішою його розробкою займалися такі учені-мовознавці, як А. Кримський, О. Синявський, В. Ганцов, а також Є. Тимченко, К. Німчинов, Л. Булахівський, М. Сулима, В. Ярошенко та багато інших [3, 370]. Новий український правопис був затверджений Академією наук України 31 березня 1929 року.

Тенденція до створення нових слів, вживання неологізмів та okazіоналізмів помітна у багатьох письменників означуваного періоду. Численні приклади авторських новотворів можна знайти у неокласиків: Миколи Зерова (*зсипище, літоросль, горливість, згодяний, злотохвилій, хлібоїдний, тямка*), Михайла Драй-Хмари (*очервонений, стожарно, засклепчений, крутоберегий*), Павла Филиповича (*поломеніти, легкоплинний, працюовник, над сніжний, звада, розстання*). Велику кількість (близько 200) неологізмів зафіксовано в поетичній творчості Максима Рильського (*з'явище, всеземний, рокувати, войовник, золотодзвонний, оздобний, злагіднілий*). Є вони також у Євгена Плужника (*славословити, назавсігди*), Миколи Хвильового (*післядощовий, передосінньо, напівсніг, здержливо, червіньковий, огняноперий*).

У художньому стилі мала місце ще одна тенденція: деякі автори вживали в україномовних творах російські слова, причому писали їх за допомогою літер українського алфавіту. Такі слова вживалися для створення усномовного колориту, до того ж вони мали стилістичне забарвлення зниженості. Яскраво це явище виявилось у мові прози Миколи Хвильового. У його творах таких прикладів безліч: *безобразіє, січас, прелєсть, пареньок, неопредєльонное, дедушка, фамілія, собраніє*. Також є слововживання цього типу в драмах Миколи Куліша (*в'явити, проізношеніє, іспортіти, елімент*).

Незважаючи на те, що основним завданням мовознавства означеного періоду було звернення до україномовної традиції, велика кількість слів іншомовного походження почала функціонувати у мові й мовленні. Оскільки саме 20-30-і рр. стали періодом, коли українська культура розвивалася одночасно з європейськими, міжмовний обмін слід розглядати як цілком природний процес, адже саме мова є тим посередником, за допомогою якого явище однієї культури стає доступним для іншої.

Слова іншомовного походження зустрічаються у творах багатьох авторів: у Максима Рильського (*еллінічний, асфальт, агонія, тротуар, пілігрим, фатум, браміні*), Олекси Влизька (*дегенерат, елеватор, орнамент, хаос*), Миколи Зерова (*синедріон, претор, мінарет, лотофаги, ліліпут, фараон*), Миколи Хвильового (*вілла, хакі, екзотика, кніксен, меценат, скепсис, тріумф*), Віктора Домонтовича (*ерудиція, серафічність, сумбурний, концесійний, маркізетовий, магістерський*). Слід зазначити, що досить велика кількість таких слів увійшла вжиток в українській мові саме завдяки художній літературі, яка популяризувала цю лексику.

Слова іншомовного походження, терміни нерідко зазнавали фонетичних трансформацій в українській мові. Зазнавши перетворень, вони не просто відрізнялися від початкового варіанту звучання, але й набували неповторного національного колориту. Цей прийом часто використовував Микола Хвильовий. У його творах зустрічається багато слів такого типу, наприклад, *вольтер'янство, бравнінг, матеріалізм, мавзер, патріярх, авдиторія*. Це мовне явище характерне і для творів Віктора Домонтовича (*індустріалізація, претензійний, авдиторія, гістеришно*).

Але все ж основна увага була присвячена саме українському компонентові. Орієнтація на українську самобутність зумовила необхідність вивчення дослідниками багатьох етнографічних матеріалів. У художніх творах того часу народнорозмовна мова активно використовується. Також часто з'являються твори, стилізовані під фольклорні. Частина митців відходила від «побутовізму» і, надалі послуговуючись фольклорними джерелами, використовували лише певні їх форми, при цьому наповнюючи твори новим змістом, звертаючись водночас і до кращих зразків європейської культури, що сприяло збагаченню мови.

У цей час утворилася ціла низка літературних груп і організацій, які працювали на україномовному матеріалі. Найвагоміший внесок у розвиток поетичної мови зробили групи «Плуг», «Гарт», «Валпите», «Ланка», «Молодняк», а також неокласики, які себе в окрему групу не виділяли, але у своїх творчих програмах керувалися спільними принципами.

Неокласики (Микола Зеров, Михайло Драй-Хмара, Максим Рильський, Павло Филипович та Юрій Клен (Освальд Бургардт)) зробили великий внесок у розвиток української мови, зокрема поетичної. Вони збагачували мову своїх творів шляхом поєднання компонентів унормованої літературної мови з уснорозмовною, брали за зразки класичні твори, особливо поважали античність. Але поряд із лексикою високого стилю вживали і просторічну. Микола Зеров активно використовував у своїх оригінальних і перекладних творах діалектизми,

розмовну лексику (*красний, буцім, готовизна, струджений, огнище, ясновидий, неборак, споро*). Зустрічаються слова з народної мови і в Михайла Драй-Хмари (*рам'я, хруский, мarmor, охляп, кошуля, гливий*), Максима Рильського (*взабрід, шкло*). Використовував їх і Олекса Влизько, у творах якого можна знайти такі зразки просторічної лексики: *карман, вонючий, мряк, одчай*. Непоодинокими є випадки вживання діалектизмів у творах Григорія Косинки (*коп'ях, винтовка, похожий, грабити, зашилити, махлаюватість, лянтар*).

У пошуках між фольклорною традицією та мистецтвом європейського зразка знаходився Тодось Осьмачка. Він стилізував свої твори, які здебільшого писав за допомогою загальноновживаної лексики, під народні пісні:

*Гей, степе мій,
Підпер ти ріками моря,
Щоб не схитнулися вони
На ниви хлібороба.*

Становище української літературної мови різко змінилося після 1933 року. Поступ було призупинено, а пізніше і зовсім визнано недоцільним і навіть шкідливим. Національне було визначено як націоналістичне, а націоналістичне, у свою чергу, як вороже [5, 331].

Незважаючи на це, 20-30-ті рр. ХХ ст. стали важливим етапом в історії розвитку української мови. За це десятиліття вона почала функціонувати на науковому підґрунті, збагатилася завдяки поповненню лексичного складу словами іншомовного походження, новоутвореними словами, розвиткові термінологічної лексики, а також значною мірою завдяки зверненню до фольклору і вживанню народнорозмовної лексики. Численні приклади, які ілюструють нові тенденції в мові, можна знайти у творах українських діячів культури та мистецтва означеного періоду. Більш ґрунтовному вивченню їх мовотворчості будуть присвячені наші подальші наукові розвідки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кочерга О. Деякі міркування про шляхи і манівці розвитку української наукової термінології // Сучасність. – 1994. – № 399-400.
2. Наконечна Г. Українська науково-технічна термінологія. Історія і сьогодення. – Львів, Кальварія, 1999.
3. Огієнко І. Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
4. Резолюції Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті // Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні (зовнішня історія української мови). – К.: К.І.С., 2004. – 176 с.
5. Русанівський В. Історія української літературної мови. Підручник. – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.
6. Таран Л. Неокласики Микола Зеров і Максим Рильський // Сучасність. – 1995. – № 3. – С. 107-116.
7. Хвильовий М. Оповідання / М. Хвильовий. – К.: Просвіта, 1993. – 79 с.
8. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині ХХ століття. Стан і статус. – К.: Сучасність, 1987. – 295 с.
9. Яковець Р. Український мовний пуризм на європейському тлі // Вісник Львів. ун-ту. Серія філолог. Вип. 34. Ч. II. – Львів, 2004. – С. 521-526.

10. Ярема С. На теми української наукової мови. – Львів: Українське товариство з механіки руйнування матеріалів. Львівське крайове товариство «Рідна школа», Наукове товариство ім. Шевченка, 2002. – 44 с.

The article is devoted to the analysis of sources of expansion and enriching of lexical composition of literary Ukrainian language in 20-30th of XX century. Basic tendencies and ways of addition to the language are found out, influence of process of dictionary changes on the creation of language of writers of the noted period is traced.

Key words: lexical composition of language, terminology vocabulary, foreign words, colloquial vocabulary.

Михалевич О.М.

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ВИЯВИ ТА ПРОЦЕСИ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (на матеріалі творів І. Франка)

У статті зроблено огляд історичних етапів розвитку економічної терміносистеми. Зокрема, простежено роль І. Франка у формуванні економічної термінологіки. Подано класифікацію зафіксованих термінів за лексико-тематичними групами.

Ключові слова: економічний термін, термінологіка, терміносистема.

Система економічних понять пройшла довгий шлях розвитку. Незважаючи на це, процес виникнення понять у ній завжди відзначався деякою стихійністю. Такий перебіг подій був зумовлений рядом як мовних (розвиток мови, міжмовні процеси, зникнення одних та поява нових понять), так і позамовних чинників (розвиток економіки, вплив терміносистеми тієї країни, з якою співпрацювала Україна на певному етапі свого розвитку).

Склад сучасної української економічної термінологіки щодо походження є неоднорідним. Її аналіз дозволяє виділити певні хронологічні групи одиниць: слова, успадковані ще з праслов'янського періоду, утворені на основі рідної мови пізнішого періоду, запозичення, інтернаціоналізми, кальки.

Основу кожної галузі науки й техніки на початковому етапі її формування становлять загальні слова, які починають використовувати як терміни. Не є винятком і термінологіка економіки.

Актуальність дослідження формування економічної терміносистеми української мови полягає в тому, що аналіз процесу її становлення допоможе виявити основні закономірності організації і розвитку в різні історичні періоди, на основі чого можливе прогнозування тенденцій майбутнього термінотворення, упорядкування сучасних економічних лексем із метою підвищення її функціональної активності.